

Dragan Živojinović*
*Univerzitet u Beogradu –
Fakultet političkih nauka*

„Priča sa istočne strane”: šta nas još jedna istorija Sovjetskog Saveza u „starom” može naučiti o „novom” Hladnom ratu

Sergey Radchenko, *To Run the World: The Kremlin's Cold War bid for Global Power*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2024, 770 p.

Hegel (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) je jednom rekao da ako hoćemo nove ideje treba da čitamo stare knjige. Ovo možemo shvatiti i na način da ako hoćemo da razumemo vreme u kom živimo treba da se

bavimo onim što je bilo. Delo Sergeja Radčenka (Сергей Сергеевич Радченко), „Kako upravljati svetom: hladnoratovsko stremljenje Kremlja za globalnom moći”, spada u upravo takvo štivo. Knjiga velike teme, suštinske hipoteze i dubokih uvida, postaće, po našem mišljenju, nezaobilazna literatura za sve one koje zanima ne samo vreme dvadesetovekovnog Hladnog rata već i onog (ili onih) koji nas čeka(ju) u godinama i decenijama koje dolaze.

Knjiga je izašla iz štampe krajem maja 2024. i bavi se onom supersilom koja je u decembru 1991. godine doživela kolaps i povukla se iz najveće ideološke i geopolitičke utakmice 20. veka, a kad se uzmu u obzir nuklearni kapaciteti koji su SSSR i SAD posedovali, verovatno i najvećeg rivalstva u istoriji. Naime, u jednom trenutku zajednički nuklearni arsenal ova dva kolosa bio je toliki da je planeta na kojoj živimo mogla biti uništena više puta (overkill capacity). Da li će današnje rivalstvo Sjedinjenih Američkih Država i Narodne Republike Kine dostići te mračne visine ostaje da se vidi. Ekonomski posmatrano, Kina je svakako daleko premašila Sovjetski Savez kao konkurenta Sjedinjenim Državama, a kad se pogleda paritet kupovne moći, NR Kina je vodeća ekonomska sila sveta još od 2014. godine. Trenutni proces

* dragan.zivojinovic@fpn.bg.ac.rs; zivojinovic75@yahoo.com

modernizacije nuklearnih kapaciteta Kine i njen pokušaj da se u pogledu toga izjednače sa Sjedinjenim Državama i Ruskom Federacijom svakako će doprineti produbljenju i proširenju tog rivalstva.

Sergej Radčenko je Vilson Šmit profesor na Školi za napredne međunarodne studije Univerziteta Džons Hopkins (Wilson E. Schmidt Distinguished Professor at the Johns Hopkins School of Advanced International Studies). Rođen je i odrastao u Sovjetskom Savezu, na krajnjem istoku današnje Rusije, na ostrvu Sahalin, a najviše naučne titule (magistraturu i doktorat) stekao je na prestižnoj Londonskoj školi ekonomije i političkih nauka (The London School of Economics and Political Science, LSE). Pre SAIS-a, predavao je na Univerzitetu Aberistvit (Aberystwyth) u Velsu, Vudro Vilson centru (Woodrow Wilson Center) u Vašingtonu, u Kini i u Mongoliji. Napisao je, uz ovu, još dve knjige samostalno, i još dve uredio. Govori, naravno, pored maternjeg ruskog, i engleski, mandarinski kineski i mongolski jezik. Predstavlja jednog od vodećih stručnjaka u svetu za odnose Sovjetskog Saveza i Narodne Republike Kine, kao i za sovjetsku i rusku spoljnu politiku.

Knjigu je, kako sam navodi, pisao čitavu deceniju, a imao je tu sreću da mu se otvaranjem sovjetskih arhiva od strane vlasti Ruske Federacije, posle dvadeset godina pauze, ukaže čitav jedan novi svet, dosad nepoznat istraživačkom oku. Ovaj rad nas, posle dugo prisutnog trenda kojim se bavio, da pozajmimo naslov knjige

poznatog hrvatskog historičara Tvrtka Jakovine, „trećom stranom Hladnog rata“, ponovo vraća na dva glavna rivala, odnosno u ovom slučaju na jednog od njih, Sovjetski Savez. Knjiga je dobila odlične prikaze, a zavredila je i pažnju „patrijarha hladnoratovske istorije“, Džona Luisa Gedisa (John Lewis Gaddis), na stranicama uticajnog „Foreign Affairs-a“.

Ključni doprinos knjige po samom autoru je taj što nudi „radikalno novu interpretaciju motivacije sovjetske spoljne politike, usredsređujući se na moskovske narative legitimnosti, i kako su ti narativi bili pregovarani preko konstantne interakcije između sovjetskih ambicija i onih koji ih priznaju i na taj način ih legitimizuju ili onih koji odbijaju da ih priznaju, ali preko svog odbijanja priznavanja, takođe ih (ne očekivano) legitimizuju“ (p. 3). Ta želja za priznavanjem statusa velike sile, ili sovjetske veličine i značaja, bila je i ostala glavna težnja spoljne politike Moskve, jer, „biti priznat od ostalih centralna je preokupacija sovjetske spoljne politike od Staljina do Gorbačova“ (p. 5).

Ako smo do sada mislili da su glavni ciljevi stvaranja sovjetske imperije bili bezbednost ili širenje komunizma i komunističke ideologije, po Radčenko to nije dovoljno objašnjenje jer ima nešto i u poštovanju i prihvatanju kojem je Sovjetski Savez težio od prvog dana nastanka, iz haosa građanskog rata i neuspešne intervencije zapadnih sila. Uvek ili parija ili na ivici da postane parija, prihvatanje od strane najmoćnijih sila Zapada kao aktera jednakog

njima je nešto čemu je Rusko carstvo (Radčenko tu vidi neprekinuti kontinuitet na liniji Rusko carstvo – SSSR – Ruska Federacija danas) težilo još od reformi Petra Velikog i uspona u „velikoj igri moći“ posle pobede nad Švedskom u Bici kod Poltave 1709. godine. Poštovanje, čast ili *doxa* je, kao što znamo, motiv prisutan još od Tukidida i njegovog Peloponeskog rata u kome Tukidid iznosi onu svezremensku tvrdnju da je ljudsko ponašanje vođeno strahom (*phobos*), vlastitim interesima (*kerdos*) i čašću (*doxa*). Sa druge strane, priča o časti i želji za poštovanjem kao glavnom motivu ruske spoljne politike kroz istoriju takođe nije nova i možemo je videti, između ostalog, i kod profesora Andreja Cigankova (Андрей Павлович Цыганков), koji je prati od vremena Aleksandra I (Александр I Павлович Романов) pa do Vladimira Vladimiroviča Putina (Владимир Владимирович Путин).

Sama knjiga se, pored uvoda, zaključka, reči zahvalnosti i standardnih stvari koje prate ovakva izdanja kao što su izvori i spisak literature, sastoji od četiri celine koje prate četiri faze u životu Sovjetskog Saveza od okončanja Drugog svetskog rata pa do njegovog raspada: I) Ambicija; II) Hibris; III) Opadanje i IV) Kolaps. Naravno, u okviru svake te celine postoje poglavlja (ukupno njih 20) u kojima je opisana i objašnjena konkretna problematika u posmatranim vremenskim periodima.

U prvoj celini knjige ključna figura je Josif Visarionovič Staljin (Иосиф Виссарионович Сталин). Ovaj vešti i beskrupulozni vlastodr-

žac vremenom se menjao nagore, postajući na kraju simbol destruktivnosti, koncentracije moći, zločina, ali i stvaranja imperije koja će na kraju po svom obimu, direktnoj ili indirektnoj kontroli nad drugim akterima, nadmašiti teritoriju koju su kontrolisali ruski carevi. Ostavši jedini od „velike trojke“ koji će na funkciji dočekati i kraj rata protiv Japana, video je sebe kao nekog kome pripada i poštovanje i bezbednost i da su mu to poštovanje garantovale silne žrtve koje je SSSR podneo u pobedi nad Hitlerom (Adolf Hitler). Pošto je Staljin pod bezbednošću uvek podrazumevao kontrolu nad teritorijama (kako je to i priznao u svojim razgovorima sa Milovanom Đilasom), a budući da je očekivao da dođe do sukoba unutar zapadnog bloka jer je tako to socijalistička teorija predviđala, smatrao je da njegov oportunistički ima i moralno opravdanje. Ipak, pokazalo se da je time samo pokrenuo lavinu nepoverenja, koja je na kraju dovela do sukoba, odnosno izbijanja Hladnog rata. Tome svakako nije pomoglo ni uključivanje SSSR-a u rat u Koreji koji je dodatno sekuritizovao politike obe strane i u amanet nam ostavio najdestruktivnije oružje koje je planeta ikad videla u vidu termounuklearnih bombi, što je sve dovelo do rasplamsavanja Hladnog rata.

Druga celina ne nosi slučajno naziv Hibris. Mora se istaći da je Radčenko majstorski odabrao naslov ove celine. Ovde Sovjetski Savez otkriva čitav jedan novi svet za širenje svoje ideologije i revolucije, a to su tek dekolonizovane zemlje. Takođe, posle Staljinove smrti i borbe

za prevlast kao novi lider pomalja se Nikita Sergejevič Hruščov (Никита Сергеевич Хрущёв). Niskog porrekla, sa vrlo istančanim osećajem za preživljavanje, prevalivši preko leđa sve Staljinove čistke i hirove, dokopao se vlasti posle rivalstva sa Georgijem Maljenkovim (Георгий Максимилианович Маленков). Za Hruščova Radčenko tvrdi da je, poput njegovog prethodnika, bio nesiguran, ali da je bio i „poslednji revolucionarni romantik među sovjetskim liderima” (p. 12). Taj njegov romantizam i želja za priznanjem i namećanjem autoriteta koji je imao Staljin možda je doprinela najvećem avanturizmu koji je Sovjetski Savez ikad imao tokom svog trajanja a to je Berlinska kriza koja je rezultirala podizanjem Berlinskog zida u avgustu 1961. godine ili, pak, Kubanska raketna kriza u oktobru naredne godine. U vreme Hruščova lansiran je „Sputnjik”, poslat je prvi čovek u Kosmos, izvršena najveća nuklearna eksplozija ikada sa bombom „Car”, čule su se pretnje da će SSSR ekonomski sahraniti Ameriku i slične stvari. Istovremeno, pokvario je odnose sa NR Kinom jer izgleda da Mao (Мао Зедонг) nije bio spreman da prihvati autoritet Hruščova kao što je prihvatao Staljinovo prvenstvo, čime će dodatno oslabiti komunistički blok. Na kraju, Hruščov biva smenjen u oktobru 1964. godine, odnosno doživljava svoj nemezis. Ipak, mnogi će kasnije u smislu otvorenosti tvrditi da nije bilo Hruščova ne bi bilo ni Gorbačova, a neki su čak videli njegov uticaj i polagali nade, tokom mandata Dmitrija Medvedeva (Дмитрий

Анатоољевич Медведев) na mestu predsednika Ruske Federacije, da će Rusija biti mnogo saradljivija i opustljivija prema Zapadu nego u vreme Putina. Bio je to, vreme će pokazati, samo još jedan “wishful thinking”.

Treća celina se bavi najdugovečnijim sovjetskim liderom posle Staljina (vladao je 18 godina, Staljin skoro 30), Leonidom Brežnjevim (Леонид Ильич Брежнев). Ukratko, Brežnjev je povukao neke važne poteze, pre svega tokom procesa detanta, ali je istovremeno, u drugoj polovini svoje vladavine, već fizički i psihički nesposoban da upravlja tolikom imperijom, posejao seme njene kasnije propasti. Priznanje i poštovanje kojim je SSSR težio u prvom periodu njegove vladavine dobijeno je, kako piše Radčenko, direktno od glavnog rivala, Sjedinjenih Američkih Država i to u vreme republikanskih administracija Ričarda Niksona (Richard Nixon) i Džeralda Forda (Gerald Ford), kada su potpisani sporazumi SALT 1 (1972), kao i Helsinški završni akt (1975). Ti spoljnopolitički uspehi pomogli su mu da se izdigne nad Kosiginom (Алексей Николаевич Косыгин) unutar sovjetske hijerarhije, ali i unutar socijalističkog bloka. Brežnjev je smatrao da ako „Sovjetski Savez i Sjedinjene Države uđu u rat oko Evrope... evropska civilizacija će biti uništena, a neko drugi će doći umesto njih.” (p. 383). Radčenko, naravno, zaključuje da bi to bila Kina. Drugi period Brežnjevljeve vladavine obeležen je pogoršanjem odnosa sa svojim arhivalom. Predsednik Ford već tokom kampanje za predsedničke izbore 1976.

godine prestaje da koristi reč detant, a radikalno krilo Republikanske stranke, koje je predvodio bivši guverner Kalifornije, Ronald Regan (Ronald Reagan), smatra da je politika vođena prema SSSR-u bila katastrofalna i da su Sovjeti iskoristili američko popuštanje da prošire svoj uticaj i ojačaju svoju imperiju. Kada u decembru 1979. godine sovjetske trupe budu ušle u Avganistan biće to i formalni kraj detanta, ali i početak agonije i „sovjetskog Vijetnama”.

Četvrti deo knjige bavi se sa poslednja tri lidera Sovjetskog Saveza, Jurijem Andropovim (Юрий Владимирович Андропов), Konstantinom Černjenkom (Константин Устинович Черненко) i Mihailom Gorbačovom (Михаил Сергеевич Горбачёв). Naime, u periodu od nepune dve i po godine, od novembra 1982, kad umire Brežnjev, pa do marta 1985. godine, kad sa životne scene odlazi Černjenko a vlast preuzima Gorbačov, na čelu SSSR-a promeniće se tri lidera. Kriza, kako spoljna tako i unutrašnja, tražiće nove odgovore i nove pristupe, pogotovo što je sa one strane Atlantika na mesto predsednika došao čovek koji enormno povećava vojni budžet i koristi mnogo agresivniju retoriku nego njegovi prethodnici. Posebno se, po svom potencijalu za izbijanje novog svetskog rata, izdvaja 1983. godina, kada Regan pokreće program „Strateška odbrambena inicijativa” (Rat zvezda), a Sovjeti obaraju južnokorejski avion u blizini Sahalina usmrтивši svih 269 putnika i članova posade. Takođe, razmeštanje raketa srednjeg dometa u Evropi dodatno

doprinosi tenzijama koje dostižu svoj vrhunac. Pokazivanjem prekomerne snage i agresivnosti, obe strane su tražile legitimnost u očima one druge. Sovjeti su, vodeći se načelom Ivana Groznog, verovali da samo ako imperija bude jaka ona će biti i priznavana (p. 538). Međutim, novca je, pogotovo na sovjetskoj strani, bilo sve manje, a održavanje imperije koštalo je sve više. Takođe, životni standard građana plaćao je cenu povećanih vojnih izdataka. Sve to zajedno iziskivalo je promenu u pristupu dolaskom Mihaila Gorbačova na mesto generalnog sekretara KPSS-a. Njegovi pokušaji ekonomskih i političkih reformi završiće se kolapsom ne samo imperije, nego i samog Sovjetskog Saveza za samo dve godine, od 1989. do 1991. Da li je sve moglo da se završi drugačije pitanje je kojim će se baviti i generacije koje dolaze.

Knjiga je posebno značajna imajući u vidu rat u Ukrajini i duboki sukob na liniji Zapad – Ruska Federacija, a koji, između ostalog, može da se tumači i kao rezultat želje Ruske Federacije da se njen glas u međunarodnim odnosima više čuje i, što je još važnije, više poštuje. Kao i u vreme „starog Hladnog rata”, agresivan i previše ostrašćen odgovor Zapada na asertivno i veoma agresivno ponašanje Rusije proizveo je na Istoku produbljenje tog sukoba i krug se pokrenuo još jednom, ovog puta bez naznaka kad i kako će se završiti. Bez obzira na to ko je kriv za ovaj „najnoviji krug pakla” u međusobnim odnosima, činjenica je da ovo katastrofalno pogoršanje odnosa između Moskve i Vašingtona pred-

stavlja jedan od najvećih neuspaha kako ruske tako i američke spoljne politike posle Hladnog rata, posebno imajući u vidu stratešku anksioznost, koja za obe zemlje dolazi od Narodne

Republike Kine. Radčenkova knjiga, u tom smislu, može biti korisna pouka za političke odlučioce kako u Moskvi tako i u Vašingtonu.